

RÉZKORI ZOOMORF EDÉNY CSINCSEÉRŐL¹

P. FISCHL KLÁRA–HOLLÓ ZSOLT–LENGYEL GYÖRGY
–LUGOSI PETRA–SZÜCS TAMÁS

Az M3-as autópálya leletmentő ásatásai során a 17. lelőhelyen Csincse és Gelej községek közigazgatási határán rézkori, szarmata és 9. századi objektumokat tártunk fel (Fischl 1995). A VII. kutatóárok felső, bolygatott rétegeinek letermelése során szörványként² került elő az a tárgy, mely anyaga és formai sajátosságai alapján a rézkori leletanyaggal mutat kapcsolatot.

Kopott felületű, cserépzúzalékkal soványított, barna-szürke foltosra égetett, négy-lábú edény. Két lába ép, kettő töredékes. Teste fordított csonkagúla alakú, oldalai töredékesek. Rövidebb oldalain függőleges-ferde, apró, rátett bütyöksor látható. Pereme egyenes, a bütyöksor(ok) végződésénél felcsúcsosodó (1. kép 1–3).

A lelőhelyi rézkori anyagát a korongos tapadású fülek és a négyszögletes, karéjos peremű, lábas edények alapján a hunyadihalmi csoportba sorolhatjuk. E csoport leletei csak kis számban növekedtek az 1969-es első összefoglalása (Bognár-Kutzián 1969) és a romániai, rokon leletanyag közzététele (Roman 1971) óta. Újabb leletanyagot Tiszavalk-Tetes telepéről (Patay 1979), Tiszafüredről (Kalicz 1980³) és Tiszalúc-Sarkadról (Patay 1987; Patay 1995) közöltek. A hunyadihalmi csoport eddig publikált leletanyagában a tárgyalt edény pontos formai párhuzama azonban nem ismert.

A lengyeli kultúra zoomorf edényeinek legújabb összefoglalása során hasonló, felül nyitott, négy-lábú, bütyökdíszes edényt közöl P. Barna Judit Balatonmagyaród-Kápolnapusztáról (P. Barna 1999). Az itt közölt csincsei edény apró bütyökdíszei nem jellemzőek a hunyadihalmi csoport díszítőművészetére, a kora rézkori Lengyel III- (Raczky 1974) és Tiszapolgár-kultúrák korszakának azonban fő díszítőmotívumai. A Lengyel-kultúra kultikus tárgyainak vizsgálatával foglalkozó dolgozatában Bánffy Eszter szintén említi késő neolitikus korú bütyökdísz-soros darabokat (Bánffy 1997, 45). E késő neolitikus leletek és a fent említett balatonmagyaródi bikának meghatározott tárgy azonban csak formai – és nem kronológiai – kapcsolatként említhető, mivel a csincsei lelőhelyen e korszakba sorolható lelet nem került elő. A vizsgált tárgyat anyaga a lelőhelyi hunyadihalmi csoportba sorolható töredékeivel köti össze.

Az edényt testének felépítése a hunyadihalmi csoport már említett négyszögletes, karéjos peremű, lábas edényeihez köti⁴. Ha a csincsei edény egyik rövidebbik oldalán látható bütyöksor ferde vonalába illesztjük az edény alsó részéhez nem csatlakozó peremtöredéket, akkor egy olyan rekonstrukciós képet kapunk, mely szerint a peremen levő kihúzott bütykök (ezen elképzelés szerint 4 db) felülnézetből négyszögletes formát

¹ Ezúton köszönjük Bondár Máriának a lektorálás során tett megjegyzéseit!

² HOM Rég.Ad.: 2563–96.

³ A csoport részletes kutatástörténetét lásd itt.

⁴ E formának a hunyadihalmi csoporthoz való sorolása már az első összefoglalás során megtörtént (Bognár-Kutzián 1969, 50) legutóbbi összefoglalását lásd: Kalicz 1980, 43.

adnak ki (2. kép 2). A perem bütykei ebben az esetben az edény négy sarkán lennének, ami megfelel a párhuzamként említett edények ún. karéjainak. A másik rekonstrukciós elképzelés szerint a bütyöksor a rövidebbik oldal középső részén halad és a perem felcsúcsosodása szintén ott található (2. kép 1). Hasonló, lekerekített sarkú edényformája van a tiszakeszi-fáykeri 21. sír edényének is, mely tárgy a legközelebbi korszakbeli párhuzama az itt publikált edénynek (*Patay* 1957, 35, IV. tábla 3). Csonkakúpos testű és karéjos peremű – bár lábatlan – egy tiszavalk-kenderföldeki szórvány edény is, melyet peremkiképzése miatt sorolhatunk inkább a hunyadihalmi körbe (*Patay* 1978, 33–34, Abb. 54).

A csincsei edény lábainak formája inkább a bodrogkeresztúri kultúra lábas korsóira⁵, mint a négyszögletes hunyadihalmi edények tömbszerű, talpból kialakított lábaira⁶ emlékeztet. De a hunyadihalmi körből is ismert rátett, oszlopszerű lábkialakítási forma, mely korongos tapadású füllel ellátott edényen jelenik meg a tiszavalk-kenderföldeki 57. sírban (*Patay* 1978, 60, Taf. XVII/6). A Lažňany-csoport⁷ šebastovcei temetőjének 39. sírjából is ismert hasonló felépítésű, de egyenes peremű, díszítetlen tárgy (*Šiška* 1972, Abb. 31/3, Taf. IX/1).

A csincsei edény párhuzamainak sorában olyan tárgyakat és lelőhelyeket említünk, ahol a bodrogkeresztúri kultúra és a hunyadihalmi csoport kapcsolatát lehet megfigyelni⁸. A két kultúra jellegzetes leletanyagának közös előfordulását Bognár-Kutzián Ida a bodrogkeresztúri kultúra B fázisának határozta meg. Véleménye szerint ebben a korszakban a bodrogkeresztúri kultúra második fázisa együtt élt a hunyadihalmi csoport első periódusával (*Bognár-Kutzián* 1972, 194–209; *Bognár-Kutzián* 1973, 32–38, 44–48; *Bognár-Kutzián* 1973a 306–309, 313–314), majd ezt a követően a déli eredetű (Salcuța IV) hunyadihalmi csoport átveszi a hatalmat az Alföldön és megszünteti a bodrogkeresztúri kultúra életét. A hunyadihalmi csoport második fázisára ebből kifolyólag már nem jellemző a karcolt díszítés, míg a közös bodrogkeresztúri–hunyadihalmi fázisban a karcolt dísz és a korongos tapadású fülekkel ellátott edények együtt vannak jelen. A közös horizont meglétét Patay Pál is leírja. Korábban ő is a bodrogkeresztúri kultúra fiatalabb fázisának egyidejűségét hangsúlyozta a hunyadihalmi csoporttal (*Patay* 1975, 49, 52, 62). A tiszalúci leletanyag feldolgozása során azonban ezt a fázist a bodrogkeresztúri kultúrából folyamatosan átfejlődő hunyadihalmi kultúra jellemzőjeként értékeli. A két kultúra elterjedési területének azonossága miatt elveti azt a nézetet, miszerint egy idegen gyökerű új kultúra párhuzamosan élne a bodrogkeresztúri kultúra második (B) fázisával, hanem a hunyadihalmi kultúra helyi átfejlődését hangsúlyozza, melynek datálását a bodrogkeresztúri kultúra ideje utánra teszi (*Patay* 1987, 113–114; *Patay* 1995, 110). A közös fázis meglétét Ő sem tagadja, csak másként interpretálja. E fázishoz sorolhatjuk a basatanyai (*Bognár-Kutzián* 1963) a pusztaiadványházi (*Hillebrand* 1929) és a tiszavalk-kenderföldeki (*Patay* 1978) temető legfiatalabb sírjait. Ugyancsak a bodrogkeresztúri–hunyadihalmi átmeneti időszakhoz köti a tárgyalt edényt az a tény, hogy a hunyadihalmi kultúra életének második szakaszára nem jellemzőek az itt párhuzamként említett karéjos peremű, szögletes edények (*Horváth* 1990, 89). A korongos ta-

⁵ Ez az edénytípus gyakori a bodrogkeresztúri kultúra leletegyütteseiben, összefoglalóan, példákkal illusztrálva lásd: *Patay* 1975, 23.

⁶ Lásd az előző jegyzet!

⁷ A Lažňany-csoportot összefoglalója Šiška és Kalicz Nándor is a hunyadihalmi csoporttal egykorú és rokon anyagi műveltségnek tartja (*Kalicz* 1980, 51).

⁸ A tiszakeszi-fáykeri lelőhelyet a publikálás során a bodrogkeresztúri kultúra idejének elejére keletezte a szerző (*Patay* 1957, 39), a 22. sír edényét a kultúra összefoglalása során viszont Bognár-Kutzián Ida véleménye alapján a hunyadihalmi csoporttal való kapcsolat bizonyítékának tekinti (*Patay* 1975, 29).

padású fülekkel ellátott edények vizsgálata alkalmával Horváth László András a hunyadihalmi csoport leleteinek megjelenését a Bodrogkeresztúr–Balaton–Lásinja I időszak utánra teszi, melyet azonban egy új, a késő rézkor irányába mutató egységesedési időszak első jeleként értékel, mely élesen elválnak az azt megelőző korszaktól. A bodrogkeresztúri kultúrában megjelenő – és általában a hunyadihalmi csoporthoz kötött – korongos tapadású füleket egy szélesebb ún. Scheibenhenkel-periódushoz köti, melynek időtartama jóval túlnyúlik a hunyadihalmi kultúra életén (Horváth 1994).

A kárpát-medencei javarézkor kultúráira a figurális ábrázolás nem igazán jellemző. Állatfej alakú edényfedők, bütykök és négylábú edények képviselik ezt a kört (Kalicz 1980, 55; Kalicz 1998; Patay 1989). A zoomorf fogantyúk és a négy láb között összefüggést feltételez Patay Pál (Patay 1975, 23), mivel ezek megjelenhetnek közösen is egy edényen (Tiszakeszi-Fáykert 22. sír: Patay 1957, 36, IV. tábla 1).

Ezek a használati edények kiegészítőikkel együtt (fedők, fogantyúk, lábak) olyan elvont állatábrázolások, mely esetekben a modellállat nem meghatározható.

A vizsgált tárgy részben e négylábú, állatokra utaló edényművészeti körhöz, részben a négyszögletes, karéjos peremű edények köréhez köthető. Konkrét állatábrázolásnak nem tekinthető.

Természetesen egy szórvány edény nem határozza meg a lelőhely teljes rézkori anyagának kronológiai besorolását, de a vizsgált tárgyat sajátosságai és párhuzamai – egyedi jellemzőit leszámítva – a közös bodrogkeresztúri–hunyadihalmi korszakba utalják.

A lelőhely 32., rézkori gödréből előkerült állatcsont-anyag radiokarbon vizsgálatának eredményei a következők⁹:

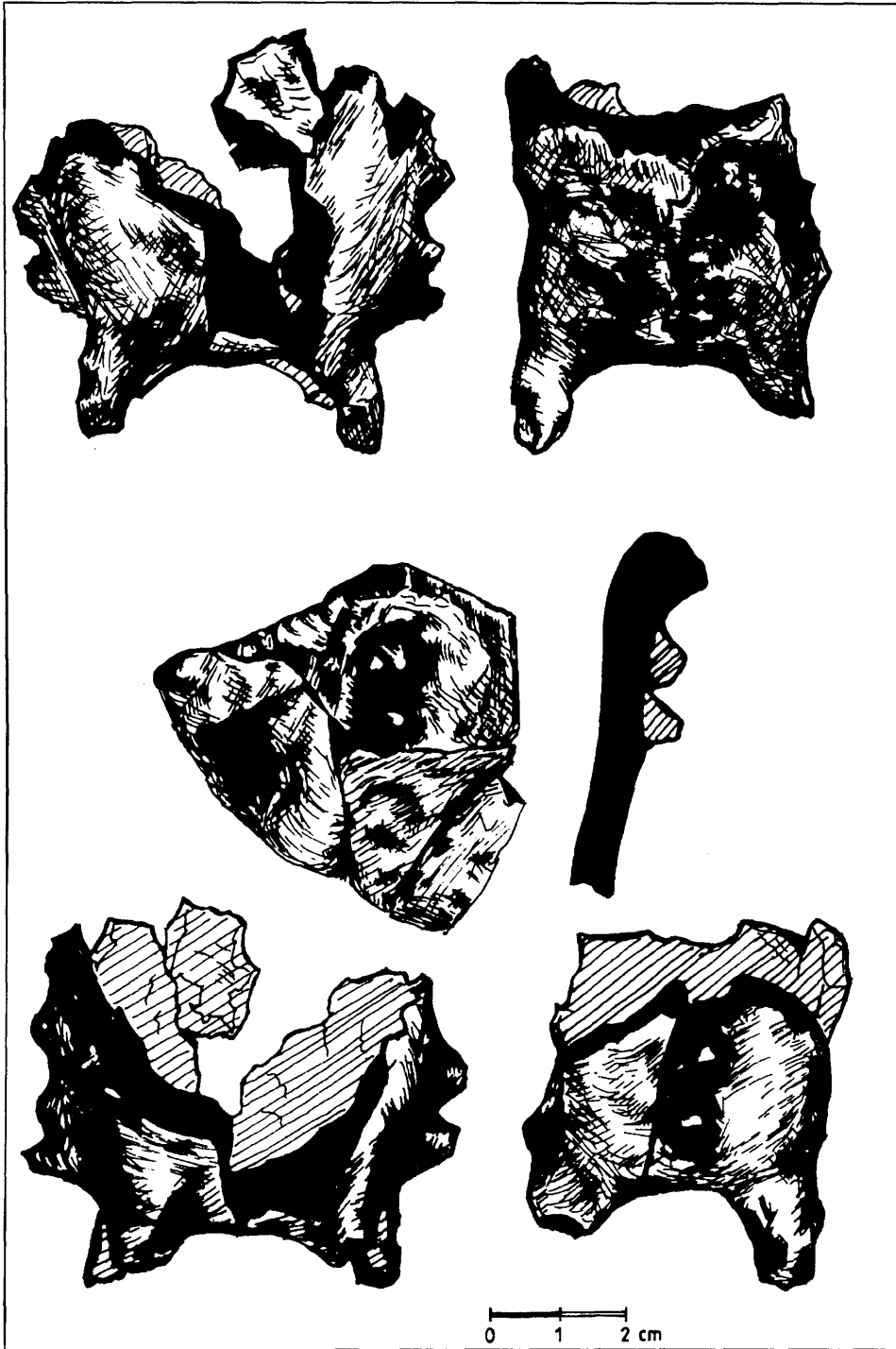
deb-3855 Konvencionális radiokarbon kor BP 5032 +- 59

1 σ cal BC 3934 (3798) 3748

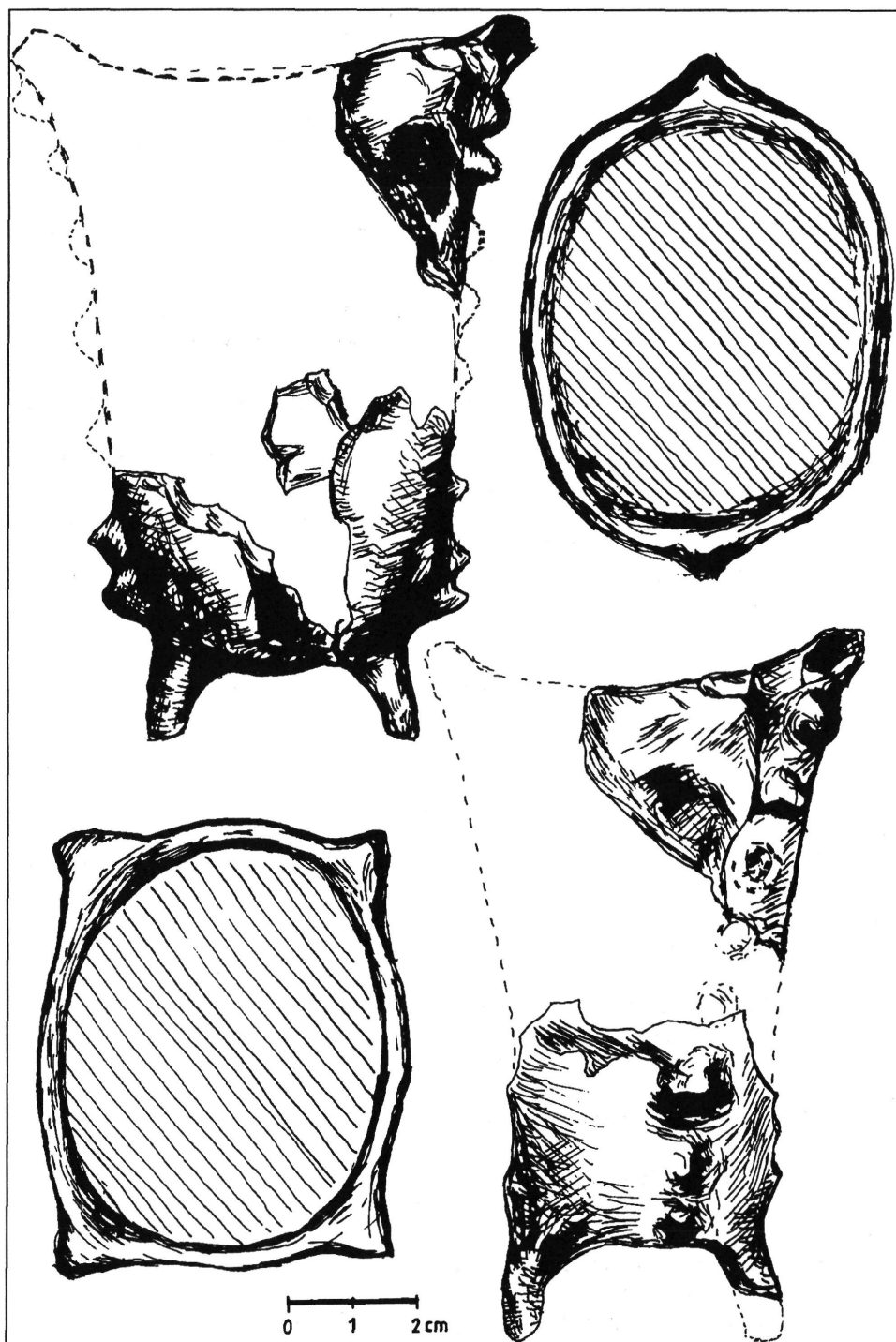
2 σ cal BC 3954 (3798) 3684

E konvencionális és kalibrált adatok a basatanyai középső rézkori sírokban mért C14 adatok intervallumának középtájára esnek (Bognár-Kutzián 1985, 294, 296; Forenbacher 237–238), vagyis beleillenek abba a korszakba, melyet a bemutatott edény párhuzamainak vizsgálata során felrajzoltunk.

⁹ A vizsgálatot az MTA Atommag Kutató Intézete, dr. Hertelendi Ede végezte el.

1. kép. M3 17-es lelőhely, szóróvány

2. kép. A tárgy rekonstrukciós lehetőségei

IRODALOM

Bánffy, E.

1997 Cult objects of the neolithic Lengyel Culture. Connections and Interpretation. *Archeolingua Series Minor* 7 (1985).

P. Barna, J.

1999 Zoomorphic vessel from the Lengyel culture in Balatonmagyaród-Kápolnapusztja. *Ősrégészeti levelek* 1. 9–14.

Bognár-Kutzián, I.

1963 The Copper Age Cemetery of Tiszapolgár-Basatanya. *ArchHung* 42.

1969 Probleme der mittleren Kupferzeit im Karpatenbecken. *Štud Zvesti* 17. 31–60.

1972 The Early Copper Age Tiszapolgár Culture in the Carpathian basin *ArchHung* 48.

1973 The relationship between the Bodrogkeresztúr and the Baden Cultures. *Symposium der Badener Kultur*. Bratislava. 31–50.

1973a The beginning and position of the Copper Age in the Carpatho-Pannonian Region. *Actes Beograd, Toma* 2. 300–316.

1985 Contributions to the Prehistoric Chronology of Hungary. *MittArchInst* 14. 293–298.

Fischl K.

1995 Előzetes jelentés a Csörsz-árok kutatásáról Csincsen. – Vorbericht über die Forschung des Csörsz Grabens bei Csincse. – Predvarityelnij referat ob izsledovanyijah kanavi-Csörsza v Csincse. *SMK* 11. 33–46.

Forenbacher, S.

1993 Radiocarbon dates and absolute chronology of the central European Early Bronze Age. *Antiquity* 67. 218–256.

Hillebrand J.

1929 A pusztaistvánházi kora rézkori temető. – Das frühkupferzeitliche Gräberfeld von Pusztaistvánháza. *ArchHung* 4.

Horváth, L. A.

1990 Beziehungen zwischen der Tiefebene und Transdanubien in der mittleren Kupferzeit. – Kapcsolatok az Alföld és a Dunántúl között a középső rézkor folyamán. *Zalai Múzeum* 2. 81–100.

1994 Beiträge zur Chronologie der mittleren Kupferzeit in der Grossen Ungarischen Tiefebene. *Acta ArchHung* 46. 73–105.

Kalicz N.

1980 Újabb adatok a rézkori hunyadihalmi csoport időrendjéhez. *SZMMÉ* 1979–80. 43–58.

1998 Figürliche Kunst und bemalte Karamik aus dem Neolithikum Westungarns. *Archeolingua, Series Minor* 10 (1998).

Patay P.

1957 Rézkori temető Tiszakeszin. – Gräberfeld aus der Kupferzeit bei Tiszakeszi. *HOMÉ* 1. 31–44.

1975 Die hochkupferzeitliche Bodrogkeresztúr-Kultur. *BRGK* 55 (1974) 1–71.

1978 Das kupferzeitliche Gräberfeld von Tiszavalk-Kenderföldek. *Fontes ArchHung*

- 1979 A tiszavalk-tetesi rézkori temető és telep. II. A telep. – Kupferzeitliches Gräberfeld und Siedlung von Tiszavalk-Tetes. II. Die Siedlung. *FolArch* 30. 27–53.
- 1987 A tiszalúc-sarkadi rézkori telep ásatásának eddigi eredményei. – Bisherige Ergebnisse der Ausgrabung in der kupferzeitlichen Siedlung von Tiszalúc-Sarkad. *FolArch* 38. 89–120.
- 1989 Beiträge zur Kunst der Kupferzeit. *MAGW* 118–119 (1988–1989) 33–43.
- 1995 Die kupferzeitliche Siedlung Tiszalúc-Sarkad und die Hunyadi-halom-Kultur. *IPH* VII. 107–115.

Roman, P.

- 1971 Strukturänderungen des Endäneolithikums im Donau-Karpaten-Raum. *Dacia* 15. 31–169.

Raczky P.

- 1974 A lengyeli-kultúra legkésőbbi szakaszának leletei a Dunántúlon. – Funde der spätesten Phase der Lengyel-Kultur in Westungarn. *ArchÉrt* 101. 185–210.

Šiška, S.

- 1972 Gräberfelder der Lažňany-Gruppe in der Slowakei. *SlovArch* 20. 107–175.

ZOOMORFIC VESSEL FROM THE COPPER AGE FOUND AT CSINCSE

As a sporadic find on the rescue excavations of the freeway M3 the following object was found at the limit of administration of the villages called Csincse and Gelej, on the site number 17. The surface was frayed, its body was slimmed with rubbles of crocks and burnt to brownish and grey stained, and it had four legs. Two of them were intact, the rest broken. Its body had a shape of a frustrum of pyramid. All sides were fragmentary. On the shorter ones some vertical but slanted, tiny, layed-on row of knots can be seen. The edge of the dish is direct, and at the end(s) of the row(s) of knots is ending in a peak (see picture nr.1., 1-3.). According to the remains two reconstruction models are possible (see picture nr.2., 1-2).

In comparison with its parallels (Tiszakeszi-Fáykert grave 21., *Patay* 1957, 35, IV.3., Tiszavalk-Kenderföldek grave 57 and sporadic find: *Patay* 1978, 33-34, 60, Abb. 54, Taf. XVII/6, Sebastovce grave 39: *Šiška* 1972, Abb. 31/3, Taf. IX/1) the object can be connected to the legged-pottery of the Bodrogkeresztúr Culture and to the four-cornered, sliced edged pottery of the Hunyadihalom Culture. Because of these its classifying of cronology might be put on the two cultures mentioned above which has a very different historical interpretation (*Bognár-Kutzián* 1972, 194-209, *Bognár-Kutzián* 1973, 32-38, 44-49, *Bognár-Kutzián* 1973a, 306-309, 313-314, *Patay* 1978, 113-114, *Patay* 1995, 110, *Horváth* 1994).

In the pit number 32 from the Copper Age some animal bones were found. The results of the Ra-C made out of it are:

- deb-3855 Conventional Ra-C age BP 5032+-59
 1 σ cal BC 3934 (3798) 3748
 2 σ cal BC 3954 (3798) 3684

These conventional and calibrated data are equal to the middle interval of the Ca-R results of Basatanya graves from the Middle Copper Age (*Bognár-Kutzián* 1985, 294, 296, *Forenbacher* 237-238), that means they fit to the age which we had presented while examining the parallels of our vessel.

*P. Klára Fischl–Zsolt Holló–György Lengyel
–Petra Lugosi–Tamás Szűcs*